

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

**ادبیات کودکان و نوجوانان با هویت
فرهنگی**

(مواد خدمات کودکان و نوجوانان)

تالیف و گردآوری
دکتر صادق سلطان القرائی

تهران

۱۳۸۴

سلطان القرائی، صادق ۱۳۲۶ -

ادبیات کودکان و نوجوانان با هویت فرهنگی (مواد خدمات کتابخانه
برای کودکان و نوجوانان) تألیف صادق سلطان القرائی . - تهران : دردانه ،
۱۳۸۴ .

۳۴۴ ص . مصور .

ISBN : 964- 93274- 4- 4

عنوان اصلی : Children s Literature with Cultural Identification

۱- کودکان - کتاب و مواد خواندنی ۲- ادبیات کودکان و نوجوانان . الف . عنوان

ب . عنوان : مراد خدمات کودکان و نوجوانان

- ۲۸۵

۷۹ س ۱ / ۱۰۳۷ Z

انتشارات دردانه

- عنوان کتاب : ادبیات کودکان و نوجوانان ؛ هویت فرهنگی (مواد و خدمات برای کودکان و نوجوانان)
- مؤلف و گرد آورنده : دکتر صادق سلطان القرائی ، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال
- ناشر : دردانه ، تلفن ۲۲۳۷۰۹۶۷
- چاپ اول : ۱۳۸۴
- تیراژ : ۲۵۰۰
- شماره شابک : ۹۶۴-۹۳۲۷۴-۴-۴
- بهاء : ۵۰/۰۰۰ ریال

همه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است .

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار و درآمد
۳۲	✓ گفتار اول
۳۳	تعاریف ادبیات و ادبیات کودکان و نوجوانان
۳۵	اهداف ادبیات کودکان
۳۷	تاریخچه ادبیات کودکان و نوجوانان
۳۹	ادبیات کودکان در جهان
۴۲	مطالبی دیگر از ادبیات کودکان در ایران
۴۳	مشکلاتی که بر سر راه ادبیات کودکان و نوجوانان ایرانی وجود دارد
	ضرورت توجه به ادبیات کودکان و پایگاهها و جایگاههای اصیل آن
۴۵	درمتون کهن ادب پارسی
۵۲	ادبیات کلاسیک و ادبیات عامیانه
۸۲	به کودکان نوشتن کارچندان آسانی نیست
۸۷	ادبیات عامیانه و گردآورندگان آن
۸۷	صادق هدایت
۸۹	کوهی کرمانی
۹۲	صمد بهرنگی
۹۴	تربیت خواص و شاهزادگان
۹۴	مشروطیت و ادبیات کودکان
۹۵	ایرج میرزا
۹۸	حاج میرزا یحیی دولت آبادی
۹۸	مهدی قلی خان هدایت
۹۹	ملک الشعراء بهار
۱۰۰	نیما یوشیج
۱۰۰	محمود خان ملک الشعراء صبا و میرزا علی اکبر خان صابر
۱۰۱	عسگرزاده باغچه بان

- پایه گذاران ادبیات نوین کودکان ۱۰۳
- عسگر زاده ۱۰۳
- گلچین گیلانی ۱۰۶
- ادبیات کودکان در دهه چهل ۱۱۱
- گرایش به ادبیات عامیانه واقع گرایی ۱۱۴
- ادبیات کودکان در دهه شصت ۱۱۵
- ادبیات کودکان ، دهه هفتاد ۱۱۶
- جمع بندی کلی در ادبیات کودکان و نوجوانان ، پس از انقلاب ۱۱۸
- ✓ گفتار دوم ۱۲۳
- کودک کیست؟ ۱۲۴
- عوامل تعیین کننده در ادبیات کودکان ۱۲۷
- عامل اول خصوصیات رشد جسمانی ۱۲۸
- رشد کودک قبل از تولد ۱۲۸
- جهات رشد ۱۳۰
- رشد و یادگیری ۱۳۲
- عامل اول : ۱۳۴
- خصوصیات سنین قبل از دبستان ۱۳۴
- خصوصیات سنین ۶-۷ سالگی ۱۳۴
- خصوصیات سنین ۸-۹ سالگی ۱۳۵
- خصوصیات سنین ۱۰-۱۱ سالگی ۱۳۶
- خصوصیات سنین ۱۲ تا ۱۵ سالگی ۱۳۶
- عامل دوم : ۱۳۶
- احتیاجات و علاقمندیهای اساسی انسان ۱۳۷
- عامل سوم : ۱۳۷
- توانایی های خواندن و تسلط بر زبان ۱۳۸
- عامل چهارم : ۱۳۸
- محیط زندگی و تجربیات و شناخت ها ۱۳۹
- کاربرد ادبیات کودکان در زندگی کودک ۱۳۹

۱۴۱	
۱۴۲	انواع ادبیات کودکان و نوجوانان
۱۴۶	کتابهای داستانی
۱۴۸	تقسیم بندی داستانها
۱۴۸	الف (داستانهای واقعی
۱۵۰	داستانهایی از صحنه های مختلف زندگی اطفال
۱۵۰	داستانهای حیوانی
۱۵۱	داستانهای ماجراجویی
۱۵۲	داستانهای تاریخی
۱۵۵	داستانهای فکاهی
۱۵۵	داستانهای عاشقانه
۱۵۶	ب (افسانه ها
۱۵۹	افسانه های عامیانه
۱۶۵	افسانه های توأم با تکرار
۱۶۵	افسانه های حیوانات سخنگو
۱۶۶	افسانه های جادویی
۱۶۷	افسانه های پیرعجایب
۱۶۸	افسانه های فکاهی
۱۶۹	افسانه های حماسی - قهرمانی
۱۶۹	افسانه های فلسفی و دینی
۱۷۰	افسانه های عاشقانه
۱۷۱	افسانه های جدید
۱۷۲	تنوع افسانه های جدید
۱۷۴	کتابهای غیر داستانی
۱۷۷	کتابهای علمی
۱۸۰	کتابهای مربوط به اجتماع و محیط
۱۸۱	مقاله
۱۸۲	مطالبی درباره اختراعات و اکتشافات
۱۸۳	کتابهایی درباره فعالیت ها و سرگرمی ها
۱۸۵	کتابهای هنر

۱۸۶	زندگی نامه و شرح حال
۱۸۸	کتابهای مرجع
۱۹۰	کتابهای دینی
۱۹۱	کتابهای تصویری یکی از پایگاههای خواندن و ایجاد عادت مطالعه
۱۹۵	فانتزی
۱۹۶	کمیک ، فتورمان
۱۹۸	گفتار چهارم ✓
۱۹۹	ترانه های عامیانه و شعر
۲۰۳	صفات مشخصه ترانه های عامیانه
۲۰۷	ترانه های عامیانه فارسی
۲۱۶	لالایی
۲۲۰	مختصات شعر کودک و نوجوان
۲۲۰	کلمات شعر
۲۲۱	چیستان
۲۲۳	ملاکهای ارزشیابی شعر
۲۲۵	اشعار شوخی آمیز و بی سروده و اشعار در ظاهر بی معنی
۲۲۷	✓ گفتار پنجم
۲۲۸	مواد و خدمات ادبیات کودکان و نوجوانان : وسایل ارتباط جمعی
۲۲۹	تلویزیون و ادبیات کودکان
۲۳۲	ماهواره و مفاسد اجتماعی
۲۳۲	رادیو و ادبیات کودکان
۲۳۵	سینما و ادبیات کودکان و نوجوانان
۲۳۷	تأثر کودکان
۲۴۲	مجله های کودکان و نوجوانان

۲۴۸	✓ گفتار هشتم
۲۴۹	انتخاب کتاب و مواد خدمات کودکان و نوجوانان
۲۶۲	بررسی کتابهای درسی سال اول راهنمایی تحصیلی (پیش از انقلاب)
۲۶۷	✓ گفتار هفتم
۲۶۸	ضمائم و پیوست ها: ادبیات کودکان در سایر کشورها
۲۶۸	کتاب های کودکان در استرالیا
۲۸۹	کتابهای کودکان در ژاپن
۳۱۳	کتابهای کودکان در هند
۳۱۸	کتابهای کودکان در کانادا
۳۳۱	کتابهای کودکان در ایالات متحده آمریکا
۳۴۲	منابع و مآخذ

پیشگفتار و درآمد

از سه سال پیش جزوه ادبیات کودک و نوجوان تکمیل و آماده چاپ بود، لیکن بدلیل چاپ دو کتاب در زمینه‌های دیگر این کار عقب افتاد. حال که فرصت مجدد دست داد و توفیق خداوند متعال قرین ما شد، و باز بینی مطالب تا حدودی میسر گردید، حیفم آمد که این جزوه با تمام کاستی‌ها چاپ نشود و بصورت کتاب درنیاید و در این مقدمه، مقاله و سخنرانی که به تاریخ آذر ماه ۱۳۸۰ در دانشکده علوم انسانی واحد تهران شمال ارائه داده بودم؛ به نظرم رسید با اندک تصرف بعنوان مقدمه و درآمد کتاب بیاورم و سپس مطالب دیگر، و این به این سبب است که درآمد و مقاله مورد ذکر چکیده تمام مطالب کتاب است و مطالب کتاب شرح و بسط مقدمه و درآمد.

با تشکر از اعضاء شورای کتاب کودک، بالاخص از نویسندگان کتاب گذری در ادبیات کودکان، اولین کتاب خوب در زمینه ادبیات کودکان در ایران که اکثر حرکت‌های مثبت در امر ادبیات کودکان و نوجوانان در کشور ما مدیون و مرهون این گروه است. و همچنین با تشکر از اعضاء پدید آورندگان تاریخ ادبیات کودکان ایران که اثر بسیار بجا و خوبی در این زمینه آفریدند.

و با سپاس از خانم لیلا بهرامی دانشجوی عزیز و فعال رشته کتابداری که در مورد بازخوانی و آماده سازی کتاب سهم موثری ایفاء کردند.

اینک کلیات سخنرانی آذرماه ۱۳۷۹ با اندک تصرف :

کودکان افسانه‌ها می‌آورند

درج در افسانه‌شان بس راز و پند

هزل‌ها گویند در افسانه‌ها

گنج می‌جو در همه ویرانه‌ها

(مولوی)

کتاب حاضر بنیاد ادبیات کودک و نوجوان را بر سه اصل مهم استوار

می‌داند:

الف) شناخت کودک و نوجوان، که به دانش روان‌شناسی و روان‌شناسی رشد ارتباط پیدا می‌کند.

ب) شناخت منابع مکتوب و مواد دیگر، که مستلزم آشنایی با ادبیات و نقد ادبی است.

ج) شناخت و طریقه‌ی ارائه‌ی مطلوب منابع و مواد، که بی‌ربط به دانش تعلیم و تربیت و جامعه‌شناسی و تکنیک‌های دیگر نیست.

در این مقدمه بحث کوتاهی در تاریخچه‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان ایران و کشورهای دیگر آمده است و سپس تمایلات و نیازهای کودکان و نوجوانان در سنین مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین انواع ادبیات مکتوب و غیرمکتوب کودکان و نوجوانان نیز نقد و بررسی شده و سرانجام به ارزشیابی آن‌ها پرداخته شده است. بدین سبب بحث نسبتاً مفصل در زمینه‌های یاد شده داریم.

کتاب، تأکید بر هویت فرهنگی و قومی دارد، تا بدین وسیله از ادبیات کودک و نوجوان به عنوان رکن محکمی برای جلوگیری از افست فرهنگی و

پراکندن خلاء فرهنگی استفاده نماید و به کودک و نوجوان خویشتن خویش را بشناساند، نکته‌های تاریک زندگی آن‌ها را بنمایاند و نور جدیدی بر آن‌ها بتاباند.

در این راستا الهام گرفتن و بازنویسی داستان‌های با ارزش گذشته از جمله؛ داستان‌های مثنوی مولوی، بوستان و گلستان سعدی راه‌گشا بوده است. همچنین چگونگی انطباق اندیشه‌های پدیدآورندگان این آثار بزرگ را با مبانی تعلیم و تربیت مدرن مورد بحث و فحص قرار می‌دهد.

علاوه بر این، کتاب با توجه به التزام تخصص‌های لازم در ادبیات کودک و نوجوان، دنبال متولّی واقعی ادبیات کودک و نوجوان می‌گردد و جایگاه آن را جست و جو می‌کند.

تعریف ادبیات و ادبیات کودک

به یاد دارم مرحوم «استاد ترجانی‌زاده» از «کسروی» به جهت این که تعریف درستی از ادبیات ارائه نداده، همواره انتقاد می‌کرد. «کسروی» ادبیات را فقط یک کلمه (سخن) تعریف کرده است.

حال وقتی خوب بررسی شود ملاحظه خواهد شد، تعریف ادبیات خود چندان هم آسان نیست. ادبیات کودکان نیز شاخه‌ای از ادبیات است و چنانچه نتوانیم از ادبیات تعریف روشنی ارائه بدهیم، تعریف شاخه‌ی آن مبهم‌تر خواهد بود.

تعریف باید حد و مرز یک موضوع را کاملاً روشن سازد و تمامی مصداق‌های مفهوم خود را شامل گردد و به عبارتی تعریف باید جامع و مانع باشد، کلمات کلیدی تعریف باید برای شنونده روشن و شناخته شده باشد.

در کتاب *گذری در ادبیات کودکان*، ادبیات چنین تعریف شده است:

«مجموعه تظاهرات هنری هر قوم که در قالب کلام ریخته شده است، ادبیات آن قوم یا ملت خوانده می‌شود.»

ولیکن امروز ادبیات و ادبیات کودکان به جز آنچه در قالب کلام هست نیز، مصداق و اطلاق دارد در *لغت‌نامه دهخدا* و *فرهنگ معین*، ادب و ادبیات را به معنی هنر و دانش نیز معنی کرده‌اند.

لذا وقتی نتوانستیم از مفهومی آن‌چنان که هست، تعریف جامع و مانع ارائه دهیم باید با شمردن اوصاف، علل نشانه و خصوصیاتش آن را بشناسیم، یعنی با اصطلاح اهل منطق استقرائی از جزء به کل، به مفهوم و تعاریف آن باید برسیم.

ادبیات کودکان و بستر تاریخی آن

برای ادبیات کودکان تاریخ و تاریخچه‌ای در حقیقت وجود ندارد، می‌شود گفت آن زمانی که مادر و طفل به وجود آمدند، همان زمان نیز تاریخ ادبیات کودکان شروع شده است و امروزه تقریباً به ثبوت رسیده که در زمان‌های پیشین بر اثر مهاجرت‌ها و سکنی گزیدن‌ها، گویی تمام بشریت یک خانواده بوده‌اند و با هم زیسته‌اند.

سرچشمه‌ی افسانه‌ها و ترانه‌های عامیانه بسیار قدیمی است و در حقیقت نخستین تراوش‌های ذهنی معنوی بشر است؛ این هنر ابتدایی به قدری نیرومند و دارای قوه‌ی حیاتی ویژه‌ای است که از بین نرفته است.

هرچند شعر و موسیقی هم‌پای تمدن در همه جای دنیا پیشرفت فوق‌العاده‌ای نموده، ولی ترانه‌های عامیانه و لالایی‌ها تقریباً بی آن که تغییر نمایند در محیط‌های اولیه باقی مانده است و اساس قریحه‌ی غزل‌سرایی انسان به شمار می‌رود، مردمان اولیه برای بیان احساسات خود این سبک ساده و بی‌تکلف را اختیار نموده‌اند.

افسانه‌ها و داستان‌ها در خانواده‌های بشری از نسلی به نسل دیگر بازگو می‌شد، گاه بر اثر مهاجرت‌ها و گاه به وسیله‌ی افراد دوره‌گرد افسانه‌ها و داستان‌ها از دورترین شهرهای شرقی به دورترین نقاط غرب برده می‌شد. به این طریق افسانه‌های اقوام مختلف سفر دراز خویش را نه فقط در طول قرون و اعصار بلکه در گستره‌ی زمین آغاز کردند. و از طرفی چون احساسات مادران و تخیلات و توهمات انسان‌ها نزدیک به هم هستند، این هم غیر ممکن نیست که در نقاط مختلف جهان افسانه‌های پرداخت شده، تقریباً نزدیک به هم باشند.

در قرن هفدهم و هجدهم میلادی حرکت‌های جدی در فرانسه و سپس در آلمان و در انگلستان در زمینه‌ی ادبیات کودکان شروع شد. در فرانسه شارل پرو و در آلمان برادران گریم و در انگلستان توسط ناشر معروف نیوبری افسانه و داستان‌ها جمع‌آوری و منتشر شدند.

آنان با حداقل دخل و تصرف، این افسانه‌ها را با سادگی و پاکی گذشته بازنویسی کردند و کاملاً موفق بودند. همین مجموعه‌ها در جهان غرب از جمله محبوب‌ترین کتاب‌های کودکان و نوجوانان به شمار آمدند.

هانس کریستین آندرسن دانمارکی که امروز جهانیان وی را پدر ادبیات کودکان می‌دانند در قرن نوزدهم میلادی داستان‌نویسی خود را آغاز کرد.

آندرسن در نگارش داستان‌های خود از افسانه‌های عامیانه و افسانه‌های شفاهی الهام گرفت. شاید خود تصمیم نداشت که نویسنده‌ی کودکان شود، ولیکن کارهای متعدد و زیبای او از نظر پیام و قالب و شخصیت‌های داستان و جاذبه‌ی نویسندگی‌اش سبب شده، به عنوان پایه‌گذار ادبیات نوین کودکان در جهان مطرح شود.

از نظر اجمالی اگر به تاریخ ادبیات جهان نظر افکنیم، ملاحظه خواهد شد که در کشورهای دیگر جهان از قرن نوزدهم است که به ادبیات کودکان، در معنای پدید آوردن آثار خواندنی برای نسل جوان توجهی خاص معطوف داشته‌اند.

در کشورهای شرق آسیا که خاستگاه اصلی تمدن‌ها و افسانه‌ها و داستان‌هاست همان جایگاه طلیعه‌ی تمدن که مانند خورشید همواره از شرق به غرب تابیدن گرفته است، متأسفانه خیلی دیرتر به این کار دست یازیدند، و آن هم نه چندان موفقیت آمیز.

در ایران، یکصد و پنجاه سال بعد از *برادران گریم* آلمانی، اولین نویسنده‌ی نامداری که نگران فراموش شدن و از بین رفتن افسانه‌ها و ترانه‌های ملی بود، نویسنده‌ی حساس و محقق گران سنگ *ما صادق هدایت* است.

وی هفتاد سال پیش یعنی در سال ۱۳۱۰ شمسی نخستین بار در جزوه‌ای سی و شش صفحه‌ای در تهران (آریان کوده) تحت عنوان *اوسانه* دغدغه‌ها و دل‌نگرانی‌های خود را از این لحاظ بیان کرد و ضرورت پرداخت علمی در این زمینه را ابراز کرد.

صادق هدایت در این دفتر سعی کرده ترانه‌هایی که بچه‌ها هنگام بازی می‌خوانند؛ بازی‌ها، رمزها و ترانه‌های عامیانه و ترانه‌های مخصوص عقد و عروسی را جمع‌آوری نماید و شایان ذکر است، که نویسنده نام این مجموعه را به جای لغت رسمی (افسانه) با بهره‌گیری از لهجه‌ی خود مردم *اوسانه* نهاد. از این کار منظورش آن بود که رسالت ملی داستان‌های عامیانه و ترانه‌ها را به هم میهنان خود یادآور شود.

هدایت با توجه به ساختمان این ترانه‌ها معتقد است که آن‌ها نمونه‌هایی از قدیمی‌ترین شعرهای فارسی و از سروده‌های دوره‌ی ساسانی و پاره‌ای حتی

مربوط به ماقبل تاریخ نژاد آریایی است، این ترانه‌ها بی‌شباهت به سروده‌های اوستا نیستند، فقط وزن و آهنگ دارد و آزادی قافیه و آهنگ سروده‌ها عیناً در ترانه‌ها نیز دیده می‌شوند.

داستان زیبا و باشکوه *دش آکل* نیز ادامه‌ی بخشی از آن میراث‌های ادبی است، که به ما رسیده است این داستان بر پایه‌ی عشق عمیق و مردانگی استوار است. متأسفانه روح بسیار حساس و وسعت مشرب و عدم تمرکز در کانون خانواده و زناشویی و عوامل دیگر اجازه نداد که *صادق هدایت* کاملاً در کسوت نویسنده‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان حرکت کند.

هدایت با تمام وجود دنیایی را که نفی ارزش‌ها و انگیزه‌هاست، درک کرد و دوباره با آن برخورد کرد. در دوره‌ای که مردمان آن و فرزندان آن با یکدیگر به مراتب بیگانه‌ترند. و ترس از آدم‌ها جانشین ترس از خدا شده است، آیا می‌شود دلخوشکنک و دستاویزی برای کودکان و نوجوانان پیدا کرد؟

و زندگی پوچ، بی‌مایه، تهی و بی‌پایانی را که بچه‌ها در آن دست و پا می‌زنند، آیا می‌شود پر کرد؟
و چگونه؟

کم‌تر نویسنده‌ای مانند *هدایت* به حال بچه‌ها و این ملت سوخته و کباب شده است. دوره‌ای که خیلی‌ها به آسانی از کنار ارزش‌ها می‌گذرند. *هدایت* در *اصفهان نصف جهان* می‌نویسد:

«چیزی که انسان را دل چرکین می‌کند طاق و کاشی‌ها است، که ریزش کرده به غیر از کاشی‌ها که در دو حیاط مجاور صحن دزدیده و فروخته‌اند مانند خوشگلی است که رویش را آبله خورده باشد.

به اضافه، یادگاری‌هایی که روی دیوار نوشته‌اند و میخی که معلوم

نیست کدام دست چلاق شده، روی کاشی کوبیده است.»

صادق هدایت صافی و زلالی افسانه‌ها و ترانه‌های عامیانه، این میراث‌های اصیل فرهنگی را خوب می‌شناخت؛ روی این اصل لزوم و اهمیت گردآوری آنها را بیان کرد، و اولین فردی بود که بدون اینکه از طرف اداره یا سازمانی مأموریت داشته باشد یا مزد و پاداشی بگیرد و مشوقی داشته باشد، به گردآوری آنها اقدام کرد.

بعد از نه سال از *اوسانه*، **صادق هدایت**، روز چهارشنبه چهارم اردیبهشت ماه ۱۳۱۹ شمسی ساعت شش بعد از ظهر دستگاه پخش صدای تهران (رادیو ایران) گشایش یافت و روز جمعه ششم اردیبهشت ماه ۱۳۱۹ شمسی، **فضل‌الله صبحی مهدی** نخستین سلام خود را خطاب به فرزندان خویش فرستاد. و نخستین قصه‌اش را به نام *عمو ماندگار* از رادیو ایراد کرد.

فضل‌الله صبحی مهدی فرزند سید محمد حسینی در شهر کاشان به دنیا آمد. نیایش حاجی ملا علی‌اکبر از دانشمندان مسلمان بود، و در شهر کاشان در برزن پنجه‌شاه می‌زیست و چون زنش از بایان بود، فرزندان خود را به کیش بابی و بعد بهایی درآورد.

در سال ۱۳۲۳ شمسی مقداری از افسانه‌های کهن را چاپ کرد، و در سال ۱۳۲۵ شمسی جلد دوم این مجموعه را انتشار داد. در جمع‌آوری افسانه‌ها، به اعتراف خود مؤلف، دکتر **شهید نورایی** و **صادق هدایت**، کمک‌های شایانی کردند و طبق توضیحاتی که **حسن قائمیان** در *خرچسونه‌ها* (مهر ماه ۱۳۳۳ شمسی) و بعدها در *شیادی‌های ادبی و آثار صادق هدایت* (تیر ماه ۱۳۵۴ شمسی)

داده، مجموعه قصه‌هایی که قصه‌خوان رادیو به نام خود چاپ کرده، همه حاصل زحمات و راهنمایی‌های صادق هدایت بوده است.

در حدود سال ۱۳۰۰ شمسی جبار عسگرزاده (باغچه‌بان) که با تمام وجود معلم بود، به خلق خواندنی‌های خاص کودک‌ان می‌پردازد، برای آنها شعر می‌گوید و نمایشنامه می‌نویسد. یحیی دولت‌آبادی مؤلف کتاب رستم در قرن بیست و دوم و عباس یمنی شریف به خلق آثار کودک‌ان پرداختند.

کوهی کرمانی از نخستین کسانی است که در گردآوری داستانهای عامیانه رنجها کشیده است.

قابل ذکر است، مهدی قلی‌خان هدایت (پدر صادق هدایت) مجله‌ی سه فندق را که اولین مجله‌ی کودک‌ان در ایران بود، منتشر کرد. این مجله مجموعه‌ای از داستان، شعر و نمایشنامه را در بر داشت.

از سال ۱۳۲۰ شمسی روزنامه‌ها و مجله‌های بی‌شماری با دیدها و طرز تفکرهای مختلف در دسترس قرار گرفت. این روزنامه‌ها و مجله‌ها برای کودک‌ان و نوجوانان، صفحه‌های مخصوصی اختصاص می‌دادند. بحث و نقد درباره‌ی مسائل کودک‌ان و نوجوانان بازار گرمی پیدا کرده بود.

در سال ۱۳۲۲ شمسی که مجله‌ی سپیده فردا نقش مستقیم مربی و والدین را به عهده گرفت، مقالات متعدد در تعلیم و تربیت و پرسش و پاسخ‌هایی در این زمینه در این مجله منتشر می‌شد.

در زمستان ۱۳۴۱ شمسی «شورای کتاب کودک» کار خود را آغاز می‌کند، اعضای شورای کتاب کودک از علاقه‌مندان و دوستان واقعی کودک‌ان و نوجوانان کشور محسوب می‌شوند و در نقد و بررسی آثار کودک‌ان و انتخاب آثار برگزیده کتاب‌های خوب برای کودک‌ان گام‌هایی برداشته‌اند و همچنین با حضور

در مجامع بین‌المللی و کسب و مبادله‌ی اطلاعات در زمینه‌ی ادبیات کودکان فعالیت‌های چشم‌گیری انجام داده‌اند.

در چهارمین دهه‌ی اخیر عده‌ای از نویسندگان به جمع‌آوری ادبیات عامیانه در نقاط مختلف کشور پرداختند، که از جمله‌ی آنها **صمد بهرنگی**، **بهروز دهقان**، **ابوالقاسم فقیری**، **فریده فرجام**، **نهیض دولت‌آبادی** و **نادر ابراهیمی** را می‌توان نام برد.

بی‌شک برجسته‌ترین و شاخص‌ترین و خلاق‌ترین نویسنده‌ی کودکان در چند دهه‌ی اخیر **صمد بهرنگی** است. ممکن است بعضی از باورهای **صمد** قابل انتقاد باشد، ولیکن **صمد** یک نویسنده‌ی خلاق با استعدادهای درخشان و آشنا به مسائل تربیتی بود.

مرحوم **جلال آل احمد** از **نیما** به عنوان برادر بزرگتر خود تعبیر کرد و **صمد** را برادر کوچکتر خود خواند. **جلال** در مورد **صمد** می‌نویسد:

«**صمد** را با کند و کاو در مسائل تربیتی شناختم. یعنی ناله همدردش را شنیدم ... آن وقت دنبالش کردم در قصه‌هایش.»

جلال می‌نویسد:

«**نیما** که مُرد من درماندم. آن وقت حالا بایست، در داغ این برادر کوچکتر عزا گرفت و مرثیه گفت، مگر چند تا **صمد** داریم؟»
«نمی‌دانم به جای اینکه در مرگ این برادر کوچکتر عزا بگیریم عصا بدست بگیریم، و چو بیندازم که **صمد** عین آن ماهی سیاه کوچک از راه (ارس) خود را اکنون بدریا رسانده است!»

چقدر رمانتیک است این شعر آذری:

عزیزیم باغ دا دارا

آچ زلفون باغدا دارا

بولبولی گولدن او ترو

باغدا چکوبله دارا

(عزیز من در باغ شانه بز)

زلف‌هایت را باز کن و در

باغ شانه کن

بلبل را به خاطر گل

در باغ به دار زده‌اند)

نمی‌توان از داستان‌نویسی دهه‌های پنجم و ششم صحبت کرد و از تأثیر داستان راستان، استاد مطهری و تأثیر عمیق نوشته‌های دکتر علی شریعتی در نوجوانان یاد نکرد.

بعد از انقلاب، جلوه‌های نشر انقلاب را در دهه‌ی شصت، در حوزه‌ی داستان‌نویسی باید جست و جو کرد. در این سال‌ها جوان‌های با استعداد متأثر از فرهنگ انقلاب و باورهای دینی نخستین تجربه‌های خود را عرضه کردند. مسلماً در این راه اگر مطالعات بیشتر و تشویق‌ها و مهارت‌های تکنیکی و ذوقی بیشتر باشد، افق‌های روشن‌تر و آفتابی‌تر خواهد بود.

از جمله نویسندگان این دوره سیدمهدی شجاعی است که با اثر نسبتاً زیبا و عاطفی با استفاده از مونولوگ (تک گویی درونی) با توجه به حماسه‌های صدر اسلام آثار نسبتاً خوبی را خلق کرد.

حمید گروگان نیز با نثری استوار و روان برای کودکان و نوجوانان قلم می‌زند، او از پرکارترین داستان‌نویسان است. قلعه آخولقه، دیدار با فردا، این چشم‌ها، این دست‌های ما و مال همه است از آثار اوست.

دست مایه دلیران *آخولقه* پارتیزان‌های شیخ شامل *داغستانی* و رشادت‌های اوست و من نمی‌دانم این نویسنده‌ی خوب این اطلاعات را از کجا به دست آورده است، *قلعه آخولقه* چندین سال پیش به کتاب‌های فارسی دوره‌ی راهنمایی راه پیدا کرد. متأسفانه بدون اشاره به شرح زندگی شیخ شامل^۱ و اشاراتی که داستان به جهت آن پرداخته شده بود!

دیگر از نویسندگان نسبتاً موفق این دوره؛ *محسن سلیمانی، فریدون عموزاده خلیلی و علی مؤذنی* را می‌شود نام برد.

در مورد شعر کودک و ترانه‌ی دایه‌ها و مادرها باید اذعان کرد، باز اولین بار *صادق هدایت* به جمع‌آوری علمی این اشعار و ترانه‌ها اقدام کرد.

صادق هدایت در مقدمه‌ی *اوسانه*، می‌نویسد: دسته‌ای از این ترانه‌ها دارای ارزش ادبی والایی است، و با وجود مضمون ساده به قدری دلفریب است که می‌تواند با قصاید شاعران بزرگ، همسری بکند. مانند «تو که ماه بلند در هوایی» دارای روح و فکر عشقی است و عاشق هرچه کوشش می‌کند از یار چیزی در دستش نمی‌ماند، همان سادگی تشبیهات بر ارزش آن می‌افزاید:

«تو که ماه بلند در هوایی

منم ستاره می‌شم دورت می‌گیرم

تو که ستاره می‌شی دورم می‌گردی

منم ابری می‌شم روتو می‌گیرم

تو که ابری می‌شی رو مو می‌گیری

۱- شیخ شامل *داغستانی*، (۱۲۱۲-۱۲۸۷ هجری قمری) یکی از رهبران مذهبی و سرکرده مجاهدین قفقاز که در این شهر حکومت مذهبی تأسیس کرد. به سال ۱۷۹۷ میلادی در یکی از شهرهای شمالی *داغستان* متولد شد و در سال ۱۸۷۱ میلادی در شهر مدینه وفات یافت و پیش از بیست و پنج سال با روس‌ها جنگید.

منم بارون می شم تُن تُن می بارم
 تو که بارون می شی تُن تُن می باری
 منم سبزه می شم سر در میارم
 تو که سبزه می شی سر در میاری
 من گل می شم و پهلوت می شینم
 تو که گل می شی و پهلوم می شینی
 منم بلبل می شم چه چه می خونم

شعر کودک باید دارای اصالت و جوهره‌ی والا باشد، مضمون شعر نیز باید با افق‌های فکری خواننده دمساز، روان و آهنگین باشد، نه مانند معدودی که چون اصلاً شاعر نیستند و نمی‌توانند شعر بسرایند، به ناچار اول شاعر کودکان شده‌اند. مانند عده‌ای حکیم‌باشی‌های سابق که طبابت را اول از کودکان شروع می‌کردند. برای این که مرگ و میر کودکان در دوره‌های سابق کم اهمیت‌تر از بزرگسالان بوده است.

در دهه‌ی پنجم، قطعه‌ی *باران - گلچین گیلانی* نمونه‌ی زیبایی است، از توفیق اصالت و جوهره و موسیقی کلام و هوشمندی و تفکر *گریشنامورتی* با مشاهده‌ی محض و تلفیق آهنگ و معنی در شعر کودکان و نوجوانان موسیقی کلام در شعر *گلچین خاک و آب و باد و آتش (رعد)* را با هم درآمیخته و تکرار مایه‌های اصلی فکر به صورت‌های گوناگون در بافت‌های هنری ماندگار در ذهن کودک و نوجوان پدید آورده است، که تا واپسین لحظات زندگی برای وی سکرآور است.

مسلماً *گلچین گیلانی* مانند *هانس کریستین اندرسن* و *یا اریخ کستنر* (Erich Kostner) نویسنده‌ی کتاب *امیل و کاراگاهان* در پدید آوردن این اثر زیبا، منظورش خلق آثاری برای کودکان و یا نوجوانان نبوده است. بلکه به

خاطرات دوران کودکی خود بازگشته و مصداق سوبلائیم رومانیک^۱ پیدا کرده است.

شعر گلچین گیلانی شکوفانده‌ی تمام استعدادهای کودکان و نوجوانان است. زیبایی در عظمت را از بی‌کرانگی می‌جوید. عناصر سازنده‌ی تصاویر ممتاز شعری در طبیعت محض است، با تمام پاکی و در عین صلابت گلچین در نقطه‌ای ایستاده که گویی جان جهان را از دید یک نوجوان هوشمندی دوباره می‌بیند.

آسمان آبی چو دریا	یک دو ابر این‌جا و آن‌جا
چون دل من	روز روشنی
بوی جنگل تازه و تر	همچو می‌مستی دهنده
بر درختان می‌زدی پر	هر کجا زیبا پرنده
می‌شنیدم از پرنده	داستان‌های نهانی
از لب باد وزنده	رازهای زندگانی
هرچه می‌دیدم در آن جا	بود دلکش، بود زیبا
شاد بودم می‌سرودم	روزهای روز دلارا!

شناخت کودکان و نوجوانان

چون که با کودک سر و کارت فتاد

پس زبان کودکی باید گشاد

(مولوی)

دانش روان‌شناسی رشد و تعلیم و تربیت خصوصیات رشد کودک و نیازهای مادی و معنوی آن‌ها را در اختیار مربیان و دست‌اندرکاران ادبیات کودکان می‌گذارد تا در مناسب‌ترین زمان، مناسب‌ترین و بهترین اثر را در اختیار

۱- رجوع شود به مقاله فرضیه سوبلائیم رومانیک در شعر گلچین گیلانی مجله دانشنامه مرکز تحقیقات (دوره

کودکان قرار می‌دهیم و آنان را در خواندن کتاب‌های مناسب به اوج لذت و بهره‌وری برسانیم. دست اندر کاران ادبیات کودکان گروه‌های سنی کودکان را به ترتیب ذیل چنین تقسیم‌بندی کرده‌اند:

گروه الف) سال‌های پیش از دبستان، یعنی تا شش سالگی:

توجه خاص به صدا و حرکت، کوتاه بودن دوره‌ی دقت، و توجه، رشد سریع جسمی و روانی، تقلید، تمایل به شناخته‌شدن و محور قرار گرفتن، احتیاج به محبت بیش‌تر، میل به تملک، شناخت از کل به جزء از خصوصیات این دوره است.

گروه ب) شش و هفت سالگی، سال‌های اول و دوم دبستان:

کنجکاوی بسیار شدید است، دنبال علت و معلول است، روح طنز و روح عدالت‌خواهی در آن‌ها بیدار شده است و ذهن، انتزاعی‌تر شده است. رشد سریع جسمی و روانی ادامه دارد.

گروه ج) هشت و نه سالگی، سال‌های میانه‌ی دبستان:

از نظر یادگیری، دوران خوبی برای کودکان است. توجه و تمرکز بیش‌تر شده است. توانایی خواندن داستان‌های بلند را دارند. داستان‌های قهرمانی و حماسی و ماجراجویی را می‌پسندند.

گروه (د) ده و یازده سالگی، سال‌های آخر دبستان:

کودکان در این دوره اجتماعی‌تر می‌شوند، میل به مشارکت‌های اجتماعی بیش‌تر است، دلش می‌خواهد در گروه هم سن‌های خود پذیرفته شود، تغییرات جسمی دوران بلوغ دختران از همین سنین آغاز می‌گردد، رشد دختران بیش‌تر محسوس است.

گروه (هـ) سال‌های نوجوانی، دوازده تا شانزده سالگی:

با بلوغ جسمانی و تغییر بیولوژیکی در بدن همراه است. سخت‌ترین دوره‌ی زندگی انسان است، تمام آنچه به دست آورده، همه متزلزل می‌شود. تمام اعتقادات تغییر می‌کند.

نوجوان نسبت به همه چیز شک می‌کند، دنیا برای او مبهم است، خودش می‌خواهد این دنیا را کشف کند، دوران بی‌حوصلگی و تلون مزاج است، قدرت یادگیری و آموزش خیلی پایین است. گروه همسالان اهمیت ویژه‌ای برای نوجوان پیدا کرده است. خواندن شرح احوال بزرگان برای مدل‌سازی شخصیت و غلبه بر ضعف‌ها در این دوره پیشنهاد می‌شود.

انواع ادبیات کودکان و ارزشیابی آن‌ها

ای برادر قصه چون پیمانه است

معنی اندر وی به سان دانه است

دانه‌ی معنی بگیرد مرد عقل

ننگرد پیمانه را گر گشت نقل

(مولوی)

داستان چیست؟ نقد و ارزشیابی آن چگونه است؟

امروزه شاخه‌های دانش در رشته‌ها و گروه‌های بسیار متنوع و تخصصی طبقه‌بندی شده است که در دانشگاه‌ها مورد بحث قرار می‌گیرند. لیکن نوابغ بزرگ و اقیانوس‌های اندیشه‌های بشری در هر زمان و مکان هر مطلبی را که گفته‌اند، بهترین معیار و سند ماندگار به شمار آمده است.

جلال‌الدین مولوی، آن اقیانوس اندیشه و حکمت و فلسفه، قصه و داستان را قالب و پوسته می‌داند و پیام و معنی آن را هسته؛ یعنی داستان و قصه، باید یک طرح داشته باشد به اصطلاح امروزی قالب و طرح را “Plate” می‌گوییم و پیام آن را “theme” می‌نامیم.

مولانا هدف نهایی از داستان گویی را ارائه پیام خلاق در داستان می‌داند و طرح را به عنوان پوسته و پیمانه تلقی می‌کند و ما نیز نویسنده و شاعری را موفق می‌دانیم که پیامهای خلاق و مضامین بکری را ارائه نماید. درست است که غالب مطلوب و جاذب نباشد پیام تاثیر چندانی نخواهد داشت و لیکن نبوغ و نوآوری بیشتر در پیام است.

سعدی، علاوه بر شاعر و متفکر بزرگ جهانی عالم و صاحب نظری برجسته در تعلیم و تربیت نیز به شمار می‌آید. چنانکه در هفت سده قبل در باب آدمیت می‌گوید:

نه بیان فضل کردم که نصیحت تو گفتم

من از آدمی شنیدم بیان آدمیت

امروزه فروتنی و اخلاص در نوشته، یک ارزش است.

دست اندر کاران تعلیم و تربیت، فروتنی با مخاطبان را به عنوان یک معیار ارزشیابی در آثار ادبی و آثار ادبیات کودکان به شمار می‌آورند.

سعدی می‌داند، که نصیحت‌گویی مستقیم بر مخاطب تأثیر چندانی نخواهد داشت، نصیحت‌گویی مستقیم یعنی فضل فروشی. فضل فروشی در آثار ادبی مردود است؛ از این رو در شعر «نشان آدمیت» وجوه مختلف انسانیت را بیان می‌کند و با تمام فروتنی تذکر می‌دهد که مبدا تصور شود او فضل فروشی می‌کند، بلکه مشخصات انسان بودن را از آدمی شنیده است.

سعدی، دنیای کودکان و تخیلات شیرین آن را خوب می‌شناسد و گاهی در غلیان احساسات آرزو می‌کند که ای کاش بتوان به دنیای کودکی بازگشت:

چون کودکان خرد که دامن کنند اسب

دامن کنم اسب، میدانم آرزوست

اکثر شعرای بزرگ، از دوران شیرین کودکی یاد کرده‌اند و از آرزوی بازگشت به آن دوران با صفا و پاک سخن گفته‌اند؛

استاد شهریار می‌گوید:

من قایدیب، بیرده اوشاق اولدیم

بیر گول آجیب اناسورا سولیدیم

(ای کاش دوباره کودک می‌شدم

مانند گل دوباره شکوفا می‌گشتم ...)

شهریار در اثر جاودانه‌اش، حیدر بابایه سلام، دوران پر صفای کودکی خود را در میان محبت‌ها و همبستگی‌های پر مهر خانوادگی وصف می‌کند و تابلوی هنری زیبایی، از دوران کودکی خود در دامن طبیعت ارائه می‌دهد.

متأسفانه عدم توجه خانواده و مربی و همچنین بی‌دقتی در برنامه‌های درسی دوره‌ی کودکی و مدرسه برای کودکان می‌تواند دورانی بسیار تلخ و مشقت‌باری بشود، به طوری که فرخی یزدی از دوران کودکی خود، به دلیل عدم سازش پدر و مادر، همواره به تلخی یاد کرده است:

یاد ایام جوانی، جگرم خون می‌کرد

خوب شد پیر شدم دوره‌ی نسیان آمد

امروزه داستان در داستان آوردن، یکی دیگر از معایب آثار ادبیات

کودکان محسوب می‌شود، در حالی که در ادبیات کلاسیک مانند کلیله و دمنه یا مرزبان‌نامه این نوع داستان‌گویی معمول بوده است.

قانع‌کننده بودن قهرمان داستان و توسعه‌ی رشد تدریجی و منطقی

قهرمانان نیز یکی دیگر از معیارهای ارزشیابی است. تمام قهرمانان داستان‌های عامیانه و حماسی ما شجاع، راست‌گو، با ایمان و از خود گذشته و دلیر و عاری از تزویر و ریا هستند، حتی دزدان و عیاران در کار خویش جوانمرد و با گذشت و بزرگواری و ستم کردن به ضعیفان و مظلومان را بر نمی‌تابند.

در داستان‌های ما افراد مکار و دروغ‌زن و بی‌ایمان و نادرست پیروز نمی‌شوند، چه بهتر که ما بچه‌هایمان را با این داستان‌ها سرگرم کنیم تا جنایتکاران و راهزنان حرفه‌ای که به هیچ اصول اخلاقی پایبند نیستند!

بر خلاف اعتقاد عده‌ی معدودی از کارشناسان ادبیات کودکان، کتاب‌هایی دوست‌داشتنی است که جنبه‌ی اخلاقی عمیق داشته باشد. این جنبه‌های عمیق اخلاقی در نوشته‌های بزرگان ادب ما بسیار است؛ برای نمونه وقتی داستان سگی پای صحرانشینی گزید^۱ از بوستان سعدی را برای گروهی از جوانان و نوجوانان

۱- حکایت

سگی پای صحرانشینی گزید	بخشمی که زهرش ز دندان چکید
شب از درد بیچاره خوابش نبرد	بخیل اندرش دختری بود خرد
پدر را جفا کرد و تندی نمود	که آخر ترا نیز دندان نبود؟
پس از گریه، مرد پراکنده روز	بخندید کسای مامک دلفروز
محال است اگر تیغ برسر خورم	که دندان به پای سگ اندر برم

بازگو می‌کردم، بچه‌های با ذوق پیام اخلاقی والای داستان را دریافته بودند و سعی داشتند تقابل آن را در اجتماع کنونی یادآور شوند.

آری کتاب‌هایی برای کودکان دوست داشتنی است که به معنای واقعی جوهر و اصالت داشته باشد. کتاب‌هایی که حساسیت اطفال را بیدار کنند نه احساساتی بودنشان را، کتاب‌هایی که به آنان دانش می‌آموزند و در نهایت کتاب‌هایی که برای سرگرمی و بازی کودکان نیز ارج و احترام قائل شوند.

نمی‌توان از ادبیات کودکان سخن گفت و از برنامه‌های رادیو و تلویزیون و تأثیر شبکه‌های مختلف آن بحثی به میان نیاورد و همچنین نمی‌توان از برنامه‌های درسی دوره‌ی دبستان و راهنمایی صرف‌نظر کرد، و نمی‌شود از دیسک‌ها و سایت‌های رایانه‌ای سخن نگفت؛ هر کدام از این بحث‌ها رشته‌ی درازی دارند. لیکن به اختصار با اشاره به انواع داستان‌ها در ادبیات کودکان حوزه‌ی سخن را باید محدود کرد:

داستان‌های کودکان ممکن است داستان‌های حیوانی یا داستان‌های واقع‌گر، ماجراجویی، تاریخی، فکاهی و طنز آمیز و عاشقانه باشند. همچنین افسانه‌های عامیانه، افسانه‌های توأم با تکرار، افسانه‌های حیوانات سخن‌گو، جادویی و فکاهی، حماسی، قهرمانی، فلسفی، دینی و بالاخره افسانه‌های عاشقانه و افسانه‌های جدید نیز از مقوله‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان محسوب می‌شوند و در تقویت خلاقیت آنان تأثیر بسزایی دارند.

پیشنهاد

امروز، کودکان و نوجوانان ما بیش تر از زمان های گذشته هدف تهاجمات فرهنگی مختلف قرار گرفته اند، دست اندرکاران ادبیات کودکان و نوجوانان با مسئولیت فراوانی مواجه اند، و اگر مانتوانیم با فرهنگ اصیل و درخشان و غنی خود ارتباط نسل ها را در آب و خاک خود تداوم بخشیم خطر بزرگ بی هویتی، نسل جوان ما را تهدید خواهد کرد. تفاهم نسل گذشته با نسل جوان سخت تر بلکه تقابل غیرمنطقی آن ها بیش تر خواهد شد.

بازنویسی داستان ها و افسانه ها فولکور مردم یکی از راه هایی است، که می تواند این پیوند را مستحکم کند و آن ها را به دیدن فیلم ها و اسلایدها و سایت های رایانه ای بردن ها و ثبت و ضبط کردن ها، به وجه زیبا ارائه دادن ها، خود، قدم های موثری در این زمینه خواهد بود.

از طرفی ادبیات کودکان و نوجوانان را با تمام گستردگی و تخصصی بودنش باید جدی گرفت و لازمه اش این است که در دانشگاهها یک رشته ی مستقل به عنوان ادبیات کودکان و نوجوانان تاسیس گردد و در آن رشته، مجموعه ی دروسی چون روان شناسی عمومی، روان شناسی رشد، تعلیم و تربیت، جامعه شناسی، نقد و بررسی در ادبیات و ادبیات کودکان، و مجموعه ای از دروس ادبیات فارسی و آثار نویسندگان معاصر داخل و خارج با تاکید بر فرهنگ غنی ایرانی و اسلامی گنجاینده شود و مدرسان ذی صلاح برای تدریس این رشته تربیت شوند.